

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לה, תשמ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

אין ספק, שלמשמע זה פיון רש"י, בבטאז במלה אחת את
תמצית ההגדרה הנדונה, בפירושו על "וקרע לו חלוני" —
והרחיב, לעומת ההגהה שייחס לאחרים, כמובא בראש
המאמר למעלה. וכך הוא אומר על "פי תקרעי בפוך עיניך
(ירמיה ד, ל): "תקרעי בפוך — לשון קריעה, שהפוך נראה
כמרחיב קרע העין. כך שמעתי, וגם מנחם לא חלק במחברת
קרע". ועל כך ייאמר: שפתיים ישק משיב דברים נכוחים (משלי
כד, כו).

גרמחם לקרוע בגדי אביכם בדבר של חנם, כך תיקרעו אתם על דבר של
חנם (תנחומא, מקץ י — תיקרעו = ירחב הפירוד ביניכם).

אהרן בר-אדון (אוסטין, טקסאס)

לאטימולוגיה של כמה "מלות-סלנג" בעברית הישראלית של ימינו

חרבון, מחורבן, חרבן, התחרבן, אכל חרבון וכו'

— מקורן ושימושיהן

בהזדמנות קודמת טיפלנו במקורה ובתולדותיה של המלה
"חחיתה" ונגזרותיה. פפי שהוכחנו, יסודה בתרגום-שאלה
מערבית¹, ולא מיידיש, פפי שהציעו, בשעתם, אחרים.

1. ר' לישוננו לעם, ק"מ-קמ"א, סיון-תמוז תשכ"ג, עמ'

עתה נדון בכמה מלים נפוצות בדיבור עממי לא-פורמאלי, תת-תקני, שמקורן, כפי שנראה, בראשית היוצרותו של הסלנג העברי ומראשוני ניצניו: חֶרְבוֹן, מחורבן, חרפן, התחרפן, אבל חרבוֹן וכו', שבמידה מסוימת כבר חרגו מן התחום המיוחד של ה"סלנג" והתת-תקני, ומקצתן אף "עלו" בסיווגן במילונים מ"לשון המונית" אל "לשון הדיבור" (כגון "התחרפן" ו"התחרפנות" ב"מלון החדש" של אבן-שושן מהדורת תשכ"ו, עמ' 850, 612).

נפתח בחלוצותיו של המחקר בדבר חֶרְבוֹן, נגזרותיו והצירופים שנתפתחו מהם.

לפי מיטב ידיעתי, טיפל בזאת לראשונה, בתרצ"ג, המדקדק המנוח דניאל פֶּרְסְקִי במאמרו "ניצני עברית עממית"². הוא מזכיר את הביטוי אכל חרבוֹן — ומפרשו "נחל נפלה", והוא מוסיף: "זכר למלה 'חֶרְבוֹן'. ומדרש בלשני אומר: המורה בגימנסיה הרצליה ביאר 'חרבוני קיץ' (תהלים לב, ד) — מין צמח. למחרת נשאל תלמיד במחלקה לפירוש המלה ולא ידע. קראו עליו חבריו: 'אכלת החרבוֹן'. עכ"ל. אכן, מדרש-לשון חמים ומלבב!

פעבור שנים מספור, בתרצ"ו, אנו מוצאים דיון על זה במאמרו של א' ברלס "לשפת הילדים"³.

2. לשוננו ה' (תרצ"ג), עמ' 94. ביאה וזיה מן הראשונים שטיפלו בכלל בסלנג העברי החדש.

3. לשוננו ח' (תרצ"ו), עמ' 187. אגב, בכתיבה על שפת הילדים קדם לו י' רבקאי במאמרו "על הספציפיות הלשונית בפני ילדינו בארץ",

א' ברלס מפרש את הצורות להתחרפן (= "להיפשל"),
 לחרבן (= "לגרו לכישלון של אחרים"), חרבון (= "כישלון"),
 והוא מעיר: "ייתכן שמקור כל המלים האלה במלה חֲרָבָן".
 ובשולי העמוד העיר עורך "לשוננו", הפרופ' נ"ה טורטשינר
 (טור-סיני) כדלקמן: "כפי ששמעתי נולדה מלה זו בשעת לימוד
 של הפסוק 'נהפך לשדי בחרבוני קיץ' (תהלים לב, ד), פשאחד
 התלמידים התקשה בפירוש המלה"⁴.

ב-1946 מביא י' אבינרי, בספרו "פיבוישי העברית
 בדורנו"⁵ את הצורות מחורבן, מחרבן, נתחרבן⁶, אכל חרבון,
 מוסיף את ההגדרה הקולעת "נפל בפח", ומעיר כדלהלן: "מקור
 החרבון ידוע אל-נכון; יש אומרים — מתוך הערבית⁷, ויש
 אומרים — לשון חורבן⁸, ואחרים אומרים — מתוך הפסוק

לשוננו ד-ה (שנכללו אח"כ בספרו "על שפת ילדינו
 בארץ", ת"א, 1938), אולם רבקאי לא טיפל בשימושים אלו.

4. היינו "המדרש הלשוני" של פרמקי.

5. בהוצאת ספריית הפועלים 1946, עמ' 176.

6. משוּס־מה דוקא בנתפעל! אינני יודע, מאין שאב אבינרי ו"ל אה

הדוגמה שלו בנתפעל, אולם ברי שהצורה השלטת היא החרבון, ולא

נתחרבון. האנחי לאלפי שימושים של החרבון, ומעולם לא שמעתי

"נתחרבון" בפי בני-הדור. אף בטקסטים הבתוכים לא ראינו אלא את ההתפעל.

עם זאת, נאמנת עליי עדותו של אבינרי, ואולי נוכל לראוחה כצורת מיעוט

"מסופרתת".

7. ואינו מפרש כיצד.

8. בנדאי התפּוּן לדברי א' ברלס, בלי לפרש בשם ובכ"ת. או לרמוז של

פרסקי לפניו.

'בחרבונני קיץ', שאחד התלמידים נכשל בו ולא ידע לפרשו⁹.
מכל מקום קליטתם חזקה עד כדי כך, שלשון ההמון לא
תשתחרר עוד הימנו". עפ"ל.

המציאות הוכיחה, פי צדק אבינרי ב"מכל מקום" שלו,
ר"ל בדבר קליטתו החזקה של שימוש זה, וב"נבואתו", שלשון
ההמון לא תשתחרר עוד הימנו, אולם יתר דבריו הם בעיקרם
חזרה על דברי קודמיו.

ב-1959 עמדתי בהרחבת-מה על מקורו ותולדותיו של
השימוש ב"חרבון" במחקרי על "לשונם המדוברת של
הילדים"¹⁰, וב-1963 זכו "חרבון" ונגזריו לדיון קצר בחיבורו
של רפאל ספן "דרכי הסלנג"¹¹.

בשורות הבאות נדון ביתר פירוט במלים הנ"ל ובצירופיהן.
נייחד עליהן את הדיבור, הן משום חשיבותן העצמית בתורת
ערכים מילוניים פעלי שכיחות מרובה ביותר בלשון המדוברת
כיום בישראל¹² ובעלי היקרות לא-מעטה גם בסיפורת העברית
המודרנית. בעיתונות וכו', והן פהזדמנות לדיון כללי ואף
תיאורטי יותר בגורלם של יסודות שאולים בלשון, בתהליכים

9. אל נכון דבריו רומזים לדברי פרסקי והפרופ' טור-סיני; ושוב בלי
לפרש בשם ובמ"מ.

10. לשונם המדוברת של הילדים בישראל (ביסודו
עבודת-דוקטור). שני חלקים, ירושלים 1959 (בשכפול), ר' חלק א', עמ'
188-120; חלק ב', עמ' 417.

11. רפאל ספן. דרכי הסלנג, הוצ' קריית ספר, ירושלים, 1963.
עמודים 38, 56, 60.

12. [הואיל והמחבר יושב בארצות-הברית זה שנים רבות, אין בחומר
המובא במאמרו אלא דוגמאות מלשון הדור של ימי חייו בארץ. — המערכת]

העוברים עליהם עם השאילה, בתופעות של "ניגוע" (קונטאמינאציה)¹³, "הכלאה"¹⁴ ו"הסנאה" ("לשון נקייה") ו"העלאה" סמנטית¹⁵. אגב, לפנינו גם דוגמה ליצירת שורש רְבָעִי (שורש בעל ארבעה עיצורים) נוסף, שהיא תופעה כללית בעלת משמעות מבנית.

קשה, כמעט מן הנמנע, לעסוק במחקר הסלנג, ובה בשעה לנהוג גם מידה יתרה של איסטניסיות, אף כי האסתטיקה והטעם הטוב מחייבים, שלא נפליג יתר על המידה בחיטוי-חיטוטים, וד"ל.

ואכן, לא נוכל להתעלם כליל מן המציאות הלשונית, בייחוד כשמדובר בשימושי-לשון, השכיחים ורגילים כמעט בפי כל הדוברים, בדיבור לא-פורמאלי. וכפי שנראה להלן, לגבי הדור הצעיר דומה, שכבר ניטשטשו במקצת התחומים בנוגע לשימוש ב"חרבון" ונגזריו.

אף כי הזרתן ולידתן של "חרבון" וכו', פהזרתן ולידתן של מלות סלנג רבות, לא היו על טהרת העידון, הנה מראשית

13. ח' רוזן הציע את התרגום "ניגוע" לקונטאמינציה, והוא נראה לי מתאים למקרים מעין אלו, שמעורה בהם יסוד של הסנאה, בצד המונח הפללי יותר "הכלאה" (ר' ההערה הבאה).

14. הזגן קורא לזאת Hybrid Creation. ראה: E. Haugen, *Bilingualism in the Americas*. American Dialect Society, 1956 U. Weinreich, *Languages in Contact*, New York: (1964), p. 62 — והשוה: York, 1953 (Mouton Co., 1964), p. 47.

15. והשוה מאמרנו הנ"ל על "חתיכה".

בריאתן נתמוזג בהן יסוד ה"הסנאה" לטשטוש הבסיס המקורי. ואכן הצליחה ה"הסנאה" במידה פזאת, שאפילו בלשנים חריפים (ר' לעיל) נלאו מלהבחין פראוי, שמסתתר כאן האלמנט הערבי ("ח'רא"), שמשמעו, כאחיו העברי, פֶּרֶשׁ ועשיית הצרכים¹⁶.

לפי כל הסימנים שימשה הגימנסיה "הרצליה" בשנים הראשונות להינסדה בבחינת בית-היוצר לסלנג הראשוני, סמוך לתחילת החייאת הדיבור העברי. וחלק מתלמידי המחזור הראשון אחראים, ככל הנראה, ליצירת מספר ניכר של ביטויי סלנג הרוןחים עמנו עד היום הזה.

לפיכך ראינתי אחדים מפוגרי מחזור זה והמחזורים הסמוכים לו — ובראשם את י"ק ומ"ש ע"ה (ב-1958) ואחרים, שייבדלו לחיים ארוכים, במשך השנים שלאחר מכן. ואכן, החשד שהיה לי מראשית עיסוקי בלשון-הילדים בדבר הסתתרותו של היסוד הערבי הנ"ל נתאמת לי מעבר לכל ספק. מ"ש אף ניסה להסביר לי את הרקע ליצירת מלה זו וקישורה עם

16. הש' הכתיב בישעיה לו, יב: "לאכל את חראיהם" (הקריא: "צואתם!") ובמקביל במ"ב יח, כז. וכן "ויש[נ]י[מ]ן[ו]הו למחראות" (מלכים ב' י, כז. הקרי "למוצאות"). והשנה שימוש של ח"נ ביאליק ב"חראי זכובים" בסיפורו "שור אבוס וארוחת ירק" ("מה לכם, ביצירינים, חראי-זכובים, צפיעי-יבחושים, כי חברתם על הלך מספן?!"). השימוש במלה זו התרחק מאוד בדיבור, הן בצורת היחיד שמקורה בערבית, והן בצורת הרבים, ולאחרונה נמצאנה גם בספרות הדור, כגון: "ארורים! נבלות! חראים!" (ס' זה"י, י מ י צ ק ל ג, עמ' 246); וכן נגזר השימוש הפועלי "החריא" (עי', למשל, הַפְּלוֹן הַחֶדֶשׁ של אבן-שושן).

"חרבוני קיץ" דוקא. הוא נתן לי, פיד התיאור הטובה עליו, תיאור חי ממראה הרחוב בשכונה העברית ביום קיץ: הדבר הפולט בו ביותר — הלוא הם גללי הבהמות, המתגוללים בכל מקום. התלמידים, שרבים מהם היו דוברי ערבית (מזכרון-יעקב, מיפו וכו'), התרשמו מתמונה זו, והחלו לכנות את הגללים פלשון נקייה "חרבוני קיץ", במקום להשתמש במלה העברית המיוחדת לעניין. מכאן התפתחה צורת היחיד "חֶרְבוֹן" (על משקל "חשפון" דוקא!), ולאחר מכן נגזרו יתר הצורות: חֶרְבֵן, מחורבן, התחרבן וכו'. ועוד התברר לנו מדבריו, כי הביטוי "אכל חרבון" אינו אלא תרגום-שאיילה מביטוי נפוץ בערבית (אכל . . .), מתוך הסנאה וניגוע פנ"ל, אף כי (פפי שראינו בהערה 16 לעיל) ביטוי זה עצמו נמצא גם פישעיה לו, יב (בפתיב): "לאכל את חראיהם". ור' פירוט הדברים להלן.

(המשך יבוא)